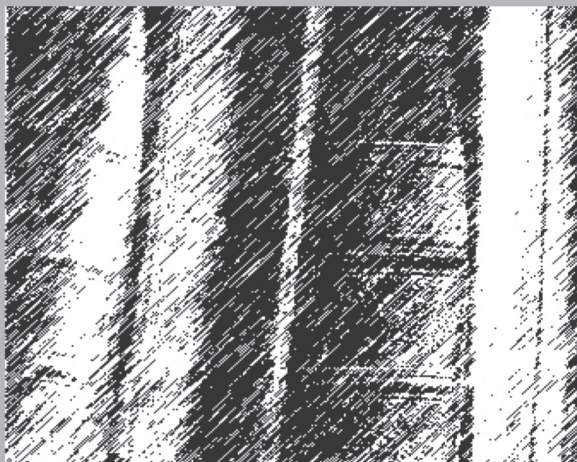

EWA JAROSZ

„Uczestnictwo dzieci” — idea i jej znaczenie w przełamywaniu wykluczenia społecznego dzieci

Intervening to improve children's participation is one means of fundamentally improving the whole society.

Hart, 1992, s. 4

“The participation of children” — the concept and its significance for overcoming child social exclusion

Abstract: There are a lot of research, papers and books that undertake the problem of social exclusion touching various groups of people: women, disabled, ethnical, religious, poor or former prisoners. But there is a kind of gap, especially in polish social literature, a field of scientific reflection and social practice where few has been said, yet — children's exclusion. In Polish conditions a convenience that “children and fish has no voice” is still strong and active, whereas all around the approach to children's social status is named as an idea, a need and efforts to develop child participation, to build child citizenship. The paper presents the international instruments and tools of the idea of child participation and its development, the clue of contemporary idea of child participation, essential factors and strategies of promoting children's social participation and creating children's citizenship.

Key words: children, children's social exclusion, child participation, children's citizenship.

Wprowadzenie

Naród jest demokratyczny w takim stopniu, w jakim jego obywatele są uczestnikami życia — na początku sparafrazuję słowa Rogera Harta (1992), jednej z czołowych postaci promowania idei uczestnictwa dzieci. Pragnę podkreślić w ten sposób zasadniczy kontekst prezentowanych tu rozważań nad procesem społecznej inkluzji dzieci jako elementem rozwoju demokratyzacji.

W ostatnich dziesięcioleciach wiele uczyniono w refleksji naukowej i praktyce społecznej w celu zmniejszenia zakresu społecznej ekskluzji wielu grup i warstw społecznych: kobiet, mniejszościowych grup etnicznych, osób niepełnosprawnych, obszarów ubóstwa czy na przykład osób z doświadczeniem izolacji więziennej. Wydaje się, iż „rozmach” refleksji naukowej w tym względzie jest szczególnie imponujący. Gdy jednak przyjrzymy się bliżej, to w zasadzie dość skromnie, zwłaszcza w polskiej literaturze przedmiotu, reprezentowany jest temat dzieci jako osób społecznie wykluczanych. Tymczasem wielu animatorów demokratyzacji życia społecznego oraz procesów inkluzji społecznej podkreśla, iż to właśnie dzieci pozostają współcześnie ostatnią tak rozległą grupą społeczną, którą dotyka wykluczenie. Sytuacja wydaje się szczególnie widoczna w polskiej rzeczywistości, w której stosunkowo silnie zaznaczają się tradycyjne ideologie wychowania, konserwatywne postawy wobec pozycji dziecka i jego praw. Orientacja „dzieci i ryby głosu nie mają” zdaje się stale silnie przenikać środowiska życia dzieci, rzutuje na ich rozwój i edukację — rodzinę, szkołę i inne instytucje, ale też życie społeczne jako takie. Tymczasem to, co przede wszystkim „słyszać” w aktualnej międzynarodowej dyskusji na temat ochrony dzieci i wspierania ich rozwoju, to promowanie i urzeczywistnianie społecznego uczestnictwa dzieci (*child participation*). *The right of the child to be heard* — prawo dziecka do bycia wysłuchanym — jest dzisiaj zasadniczym hasłem nadającym kierunek działaniom na rzecz dzieci, które powinno być urzeczywistniane wysiłkami państw i podmiotów międzynarodowych. W roku 2002 podczas jednej z sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, na której dzieci prezentowały dotyczące ich sprawy i problemy, dorośli wysłuchali 16-letniego Toukira Achmeda z Bangladeszu, który mówił: „Dajcie nam, waszym dzieciom, dobre *dzisiaj*, my w zamian damy wam lepsze *jutro*”, ale też inne słowa: „Mówicie, że jesteśmy przyszłością świata, ale my jesteśmy już teraz”.

W różnych społeczeństwach rozwijane są programy i działania włączające dzieci w życie społeczne jako jego aktywnych uczestników. Dzieci traktowane są jako aktywni aktorzy społeczni. Wraz z rozwojem świadomości i przestrzegania praw dziecka społeczeństwa zaczynają postrzegać

dzieci jako zdolne do mówienia w swoim imieniu, zdolne do współuczestniczenia w decyzjach na swój temat, zdolne do współtworzenia z dorosłymi rzeczywistości, w której żyją, w której wszyscy żyjemy. W gruncie rzeczy bowiem dziecko jest aktywnym podmiotem swojego życia od samego początku. Uczestnictwo dziecka zaczyna się w chwili, kiedy przychodzi ono na świat — zauważa Roger Hart — kiedy odkrywa, w jakim zakresie może wpływać na to, co się wokół niego dzieje, poprzez swój płacz i poruszanie się. Dzięki tym wczesnym formom negocjacji dziecko uczy się, w jakim zakresie jego „głos” ma znaczenie i wpływa na jego los (Hart, 1992). W swym późniejszym rozwoju przy sprzyjających warunkach dziecko nabywa umiejętności i doświadczenia w zakresie analizowania, oceniania, negocjowania i podejmowania decyzji; z czasem zaczyna dojrzywać do udziału w życiu społecznym, wyposażone w odpowiednie kompetencje. W tym jednak momencie najczęściej „na drodze dziecka staje dorosły”. Jego autorytaryzm, jego wizja, jego interes, jego przekonanie, że wie lepiej i powinien decydować o losie dziecka. A przecież młodzi ludzie są w stanie już na stosunkowo wczesnym etapie swojego rozwoju tworzyć i organizować życie społeczne. Jak się okazuje, w tych społecznościach, w których dorośli nie są w stanie z różnych powodów zarządzać swoją społecznością lub słabo kontrolują dzieci, młodzi ludzie szybko potrafią przejąć inicjatywę i wziąć organizację społeczności w swoje ręce. Często — jak pokazuje to przykład Sri Lanki i działających tam ruchów młodzieżowych — wręcz zapoczątkowują rozwój społeczny w danym środowisku.

Podstawowe czynniki i instrumenty rozwoju idei uczestnictwa społecznego dzieci

Przez ponad 20 ostatnich lat znacząco rozwinęła się koncepcja poszanowania podmiotowości dziecka i uczestnictwa dzieci w życiu społecznym. W tym czasie na ten temat na świecie przeprowadzono wiele badań, napisano wiele książek, podjęto tysiące inicjatyw mających na celu włączenie dzieci do życia społecznego i powiększenie przestrzeni społecznej respektującej ich głos. W wielu społeczeństwach podejmowane są działania mające na celu włączanie dzieci w roli aktywnych uczestników do spraw sądowych, jako podmioty lub konsultantów do wzięcia udziału w analizach społecznych i ekonomicznych oraz jako uczestników badań naukowych. Dzieci bywają też już uczestnikami budowania strategii rozwoju lokalnego, partnerami politycznego dialogu,

biorą czynny udział w projektowaniu zmian systemów szkolnych oraz demokratyzacji podstawowych warunków swego życia: w rodzinie, szkole, okolicy. Bez wątpienia osiągnięto już znaczący postęp w rozwoju legislacji, polityki i metod promowania podmiotowości oraz uczestnictwa dzieci na poziomie globalnym, regionalnym, narodowym i lokalnym. Sytuacje uczestnictwa dzieci nie są jednak powszechne. Wiele czynników, takich jak tradycje postępowania z dziećmi, kulturowe postawy wobec nich oraz polityczne i ekonomiczne bariery, ogranicza możliwości społecznej inkluzji dzieci. Dlatego przedstawiciele różnych środowisk oraz animatorzy tematu nawołują do intensyfikowania odpowiednich działań.

Spośród wielu czynników, które odegrały znaczącą rolę w kreowaniu i upowszechnianiu idei partycypacji dzieci, z pewnością na czoło wysuwa się uchwalona w 1989 roku *Konwencja o prawach dziecka*, w której uczestnictwo dzieci (choć to pojęcie nie występuje w dokumencie) wyraźnie wyeksponowane zostało przede wszystkim w art. 12 — jako prawo dziecka do wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach go dotyczących oraz przyjmowania poglądów dziecka z należytą wagą stosownie do jego wieku i dojrzałości. Idei uczestnictwa dotyczą też kolejne artykuły *Konwencji...*, tj. 13—17, formułujące prawa do swobodnego wypowiedzania się, do swobody myślenia, sumienia i wyznania, do swobodnego zrzeszania się, do ochrony prywatności oraz do odpowiednich informacji. Przyglądając się bardziej wnikliwie *Konwencji...*, możemy ideę uczestnictwa dzieci dostrzec także w innych jej artykułach, np. w art. 23, który mówi o aktywnym uczestnictwie dzieci (niepełnosprawnych) w życiu społeczności, w art. 5 — o decydowaniu w sprawach dziecka przez rodziców w sposób uwzględniający rozwój jego zdolności, czy art. 30 lub 42. Prawo do uczestnictwa jest chyba najsłabiej realizowanym prawem ze wszystkich praw zawartych w całej *Konwencji...* — zauważa Thomas Hammarberg. Nie do końca — jego zdaniem — rozumie się, że np. art. 12 nakłada na rządy obowiązek zasięgnięcia opinii dzieci i uwzględnienia ich w każdej sprawie, która dzieci dotyczy (Hammarberg, 2007). Prawo to wymaga szczególnie intensywnych działań mających na względzie jego implementację.

We wrześniu 2006 roku w siedzibie ONZ odbyła się międzynarodowa dyskusja na temat *Prawo dziecka do bycia wysłuchanym*, podczas której podjęto głęboką refleksję dotyczącą znaczenia art. 12 *Konwencji...* oraz innych artykułów określających paradygmat podmiotowości dziecka. Pokłosem tej dyskusji stał się opublikowany przez Komitet Praw Dziecka ONZ w lipcu 2009 roku *Komentarz ogólny nr 12* zatytułowany *The right of the child to be heard /CRC/C/GC/12*, którego rolą jest wspieranie państw w efektywnej implementacji art. 12 i podobnych

mu artykułów *Konwencji*... W tekście *Komentarza*... zaznacza się, iż państwa powinny zachęcać dzieci do formułowania i wyrażania swoich poglądów oraz powinny stwarzać warunki, które umożliwiają dziecku urzeczywistnianie prawa do bycia wysłuchanym. Dodaje się również, iż poglądy i stanowisko wyrażane przez dzieci mogą wzbogacić perspektywy i doświadczenia dorosłych i powinny być brane pod uwagę przy podejmowaniu decyzji, budowaniu rozwiązań polityki oraz w przygotowywaniu ustaw czy sposobów działania, jak też w ewaluacji. Te właśnie procesy określa się w *Komentarzu*... mianem uczestnictwa społecznego. Urzeczywistnianie prawa dziecka do bycia wysłuchanym jest (powinno być) kluczowym elementem realizacji tych procesów. Jednocześnie w *Komentarzu*... podkreślono, iż idea uczestnictwa dzieci nie może być wprowadzana poprzez doraźne manifestacje czy pojedyncze działania. Jej wdrożenie ma stanowić początek rozwoju głębokiej wymiany pomiędzy dorosłymi a dziećmi w procesach kształtowania polityki oraz realizacji programów i środków we wszystkich istotnych dla dzieci kontekstach życia.

W tym samym 2009 roku ukazał się jeszcze jeden niezwykle ważny międzynarodowy dokument — *Rekomendacja 1864* Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, zatytułowana: *Promoting the participation by children in decisions affecting them* [*Promowanie uczestnictwa dzieci w decyzjach, które ich dotyczą*]. Dokument ten zawiera współczesną wykładnię rozumienia idei uczestnictwa dzieci oraz wskazania do jej urzeczywistniania w podstawowych środowiskach i miejscach, w których żyją dzieci: rodzinie, szkole, środowisku lokalnym oraz w innych okolicznościach i sytuacjach, takich jak leczenie, procesy sądowe czy imigracja.

Poza znaczeniem samej *Konwencji*... oraz innych wymienionych instrumentów urzeczywistnianie idei uczestnictwa dzieci wynika ze wzrastającej obecnie popularności koncepcji socjopedagogicznych, które podkreślają rolę i wartość dzieci jako znaczących aktorów życia społecznego, a nade wszystko podstawowych aktorów wychowania i socjalizacji, nie zaś jedynie „przedmiotów” tych procesów. Koncepcje te akcentują, iż dzieciństwo nie jest kategorią w uniwersalny sposób zapewnioną, ale że ma zróżnicowany pod względem kulturowym, czasowym i interpretacyjnym charakter. Podobnie niejednołitą semantykę ma sama idea uczestnictwa dzieci. Dla dzieci w mniejszościowym w gruncie rzeczy świecie cywilizacji Zachodu „uczestnictwo” oznacza kontratezę przedmiotowości i kontrarzeczywistość dla kwestii takich jak: przemoc w wychowaniu, segregacja i dyskryminacja w edukacji, dyskryminacja w podejmowaniu decyzji społecznych, manipulacja i zagrożenia w świecie wirtualnym oraz tym podobne zjawiska. „Uczestnictwo” dla dzieci świata Zachodu oznacza możliwość realizowania głębokiego sensu

„obywatelskości” oraz inkluzję społeczną poprzez aktywne uczestnictwo w podejmowaniu decyzji w swym najbliższym otoczeniu, ale też na poziomie społecznym (społeczności lokalnej, społeczeństwa). Dla dzieci w pozostałym i jednocześnie „większościowym” świecie „uczestnictwo” to idea związana ze sprawami podstawowymi: przeżycia, przetrwania, zaspokojenia podstawowych potrzeb i dobrego funkcjonowania ich rodzin w społeczności. Co więcej, spotykamy się z niejednorodną wykładnią praktyki wdrażania idei uczestnictwa dzieci; z jednej strony jest ona rozumiana w kategoriach stwarzania warunków do samorealizacji i poszanowania podmiotowości dzieci, a z drugiej strony jako wzmacnianie młodych ludzi i ich zdolności do podejmowania liderekich ról. Z pewnością jednak zgodnie wyklucza się z kontekstu właściwego rozumienia i urzeczywistniania idei (prawa) uczestnictwa różne postaci politycznych maskarad, np. jednodniowe posiedzenia tzw. parlamentu dziecięcego.

Współczesna wykładnia idei uczestnictwa dzieci

Uczestnictwo rozpatrywane w kontekście dzieci rozumiane jest często za Rogerem Hartem jako „proces udziału w podejmowaniu decyzji znaczących dla życia jednostek oraz społeczności, w której jednostki te żyją” (Hart, 1992, s. 5). W ujęciu tegoż autora uczestnictwo jest więc procesem współpodejmowania decyzji, które dotyczą jednostki i społeczności. Uczestnictwo jest tu fundamentalnym prawem, a jednocześnie środkiem demokracji. W tym duchu rozumiane jest także uczestnictwo dzieci. W 2003 roku Rada Europy przyjęła *Kartę o uczestnictwie młodych ludzi w lokalnym i regionalnym życiu*, w którym stwierdza się: „[...] uczestnictwo i aktywne obywatelstwo oznacza posiadanie prawa, środków, przestrzeni i możliwości, a gdzie jest to potrzebne wsparcia, w uczestniczeniu i we wpływanie na decyzje oraz zaangażowanie w działania i aktywności w zakresie udziału w budowaniu lepszego społeczeństwa” (*Rekomendacja 1864*, 2009, s. 6). Jak się zaznacza, chodzi o różnego rodzaju procesy, w wyniku których dzieci mają możliwość oddziaływania na podejmowanie decyzji ich dotyczących i warunków ich życia, oraz o rezultaty tych procesów. Bez względu na to, czy będzie to udział, czy wpływanie na proces podejmowania decyzji, czy zmienianie decyzji, zasadnicze przesłanie promowania uczestnictwa dzieci jest takie, iż sposób, w jaki decyduje się o sprawach dzieci, musi się zmienić tak, aby dzieci były i czuły się respektowane, włączane i zdolne do wyrażania własnego stanowiska. Pro-

mowanie uczestnictwa dzieci oznacza więc zmianę sposobu decydowania na „przyjazny dziecku” (*child-friendly*) poprzez branie pod uwagę i docenianie jego zdania. Jak podkreślają podmioty aktywne w sferze promowania uczestnictwa młodych ludzi¹, chodzi o rozwijanie partnerstwa pomiędzy dziećmi a ludźmi dorosłymi na wszystkich poziomach życia. Celem jest umożliwianie młodym ludziom współdecydowania o własnych sprawach, ale też zachęcanie ich do obejmowania znaczących ról i pozycji w społeczeństwie. Chodzi też o to, aby społeczeństwo mogło korzystać z wkładu, pomysłów i energii młodych ludzi.

Większość autorów podejmujących problematykę uczestnictwa dzieci oraz animatorów tego typu działań (np. organizacji i fundacji) odwołuje się do rozumienia i realizowania idei uczestnictwa dzieci i młodzieży w postaci fasadowych, aczkolwiek spektakularnie atrakcyjnych działań i inicjatyw, jak incydentalne organizowanie paradytacyjnych gremiów (sejm dziecięcy) lub anegdotycznych często konsultacji z dziećmi w jakichś kwestiach (np. przy tworzeniu miejskich przestrzeni, które są dla nich przeznaczone, jak place zabaw). Działania takie stanowią „dymne zasłony” dla podtrzymania wyłączności dorosłych w sprawach decyzyjnych i w rzeczy samej maskują faktycznie istniejący problem społecznego wykluczenia dzieci.

W celu ukazania różnicy pomiędzy głębokim sensem uczestnictwa a parainkluzywnymi praktykami Roger Hart zaproponował, by rozpatrywać te kwestie, opierając się na swoistym kontinuum, które obrazowo zostało zresztą przez samego autora przedstawione w postaci drabiny. Od tego czasu owo przedstawienie znane jest w literaturze jako **drabina uczestnictwa dzieci Rogera Harta** (rys. 1).

Przedstawiony przez Harta model obejmuje 8 poziomów, z których sens właściwy uczestnictwa mają poziomy od 4. szczebla drabiny, tj.:

- przydzielanie zadań i informowanie;
- konsultowanie i informowanie;
- inicjowane przez dorosłych, a podejmowanie decyzji z dziećmi;
- inicjowanie i kierowanie przez dzieci;
- z inicjatywy dzieci decyzje podejmowane z dorosłymi.

Pierwsze trzy poziomy nie są w zasadzie uczestnictwem dzieci i zastosowane tu przez Harta nazewnictwo wyraźnie deprecjonuje takie działania. Są nimi:

- **manipulacja** — obejmująca sytuacje, kiedy dorośli wykorzystują młodzież do wsparcia własnych projektów, udając przy tym, że projekty te są inspirowane przez młodzież;

¹ To odwołanie do stanowiska The Australian Youth Foundation — Youth Partnership & Participation <http://www.youngaustralians.org/library>.

Rys. 1. Drabina poziomów uczestnictwa społecznego dzieci według Rogera Harta
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Hart, 1992, s. 8.

- **dekoracja** — polegająca na tym, że korzysta się z pomocy dzieci, aby wsparły one projekt w jakiś pośredni (wymyślony przez siebie) sposób bez udawania, że jest on inspirowany przez dzieci;
- **tokenizm** — to sytuacje, kiedy dzieciom udziela się tylko pozornie głosu, ale w rzeczywistości nie mają one wcale lub mają w niewielkim stopniu wpływ na to, co robią, w czym uczestniczą i co się wokół dzieje.

Według Harta, rzeczywiste uczestnictwo może różnić się poziomem podmiotowości dzieci w procesach decyzyjnych, w tym zakresem inicjatywy oddawanej dzieciom i podejmowanej przez dzieci. W ten sposób najniższą formą uczestnictwa będą sytuacje, kiedy dzieciom przydzielane są jakieś konkretne zadania, ale jednocześnie dzieci są szczerze informowane, jak i dlaczego angażuje się je w dany projekt, dane działanie (**poziom 4** — przydzielanie zadań i informowanie). Wyższym poziomem uczestnictwa dzieci są sytuacje, w których dzieci wyrażają swoją opinię na temat projektów i działań proponowanych i zarządzanych przez do-

rosłych. Ponadto dzieci są informowane o tym, w jaki sposób ich wkład zostanie uwzględniony, oraz o rezultatach decyzji podejmowanych przez dorosłych (**poziom 5** — konsultowanie i informowanie). Jeszcze głębszy wymiar uczestnictwa mają sytuacje, kiedy dorośli podejmują inicjatywę realizacji jakichś programów lub projektów, ale decyzje są podejmowane już wspólnie z dziećmi (**poziom 6** — inicjatywa dorosłych, decyzje z dziećmi). Dwa najwyższe poziomy uczestnictwa dzieci (uczestnictwo właściwe) obejmują sytuacje, kiedy dzieci inicjują projekty i kierują nimi, a dorośli pełnią wyłącznie rolę wspierającą (**poziom 7** — inicjatywa i kierownictwo dzieci), oraz sytuacje, gdy projekty i programy inicjowane są przez młodzież, ale decyzje są podejmowane wspólnie przez dzieci i dorosłych (**poziom 8** — inicjatywa dzieci, współdecydowanie).

Model Harta stał się dla innych autorów inspiracją. Podobnie podkreślają różnicę pomiędzy różnymi stopniami uczestnictwa dzieci, odróżniając powierzchowne i sztuczne uczestnictwo od jego prawdziwej postaci, polegającej na tym, iż młodzi ludzie na co dzień doświadczają elementów obywatelstwa i demokracji, co znacząco oddziałuje na jakość ich życia i perspektywy (Wilson, 2000). Z kolei sytuacje pozornego uczestnictwa wiążą się wręcz z pewnymi zagrożeniami, takimi jak:

- traktowanie tzw. uczestnictwa jako sposobu kontrolowania dzieci;
- maskowanie tego, iż dorośli dbają przede wszystkim o zaspokajanie swoich potrzeb;
- wymuszanie od dzieci zgody na zastosowanie pewnych działań lub restrykcyjnych praktyk;
- tworzenie wśród młodych ludzi złudzenia dorosłości.

Nieco inny model uczestnictwa dzieci został zaproponowany przez Harry’ego Shiera. W tej propozycji uczestnictwo dzieci rozkłada się na pięć poziomów (Shier, 2001):

- dzieci są słuchane;
- dzieci są wspierane w wyrażaniu własnych poglądów;
- poglądy dzieci są brane pod uwagę przy podejmowaniu decyzji;
- dzieci są włączane w podejmowanie decyzji;
- dzieci wspólnie z dorosłymi zarządzają (np. organizacją).

Zarówno przedstawione, jak i inne teorie uczestnictwa dzieci i młodzieży ukazują, iż jest to grupowy proces, w którym ogromne znaczenie ma wspólne zdobywanie doświadczeń. Oczywiście sam rezultat także przynosi znaczące korzyści psychospołeczne.

W koncepcjach uczestnictwa dzieci mówi się zazwyczaj o trzech poziomach, na których może (powinno) być ono rozwijane²:

² Na podstawie materiałów źródłowych The Australian Youth Foundation. Tryb dostępu: <http://www.youngaustralians.org/library>. Data dostępu: 20 grudnia 2010 r.

- poziom ogólny — uczestniczenie w życiu społecznym, politycznym i ekonomicznym całego kraju;
- poziom organizacji — uczestniczenie poprzez współpodejmowanie decyzji w określonych projektach;
- poziom osobisty — jako prawo każdego dziecka do współdecydowania w swoich sprawach w bezpośrednim swym życiu i otoczeniu (w rodzinie, w sytuacjach opieki nad dzieckiem sprawowanej przez jakieś instytucje lub podczas korzystania z usług dla dzieci i młodzieży).

Zakończenie

Na drodze do uczestnictwa dzieci

Teorie potrzeb oraz liczne badania dowodzą, iż udział w życiu społecznym oraz wysokie kompetencje w tej sferze są zasadniczym warunkiem pełnego i zdrowego rozwoju oraz osiągania życiowej satysfakcji. Są też wyraźnie wskazywane jako determinanty kształtowania się pozytywnej oceny oraz rozwijania się autonomii. Bez wątpienia kwestie uczestnictwa społecznego stanowią centralny obszar ludzkich potrzeb. W tej sytuacji dostrzega się kluczową rolę uczestnictwa dzieci i ich funkcjonowania jako aktywnych aktorów społecznych w ogólnej poprawie warunków ich rozwoju. Jak powiedział Landon Pearson, „wiadomo, że nigdy nie zbudujemy idealnego świata, w którym żadne dziecko nie będzie cierpiało, ale poszanowanie prawa dziecka do bycia wysłuchanym jest z pewnością kamieniem milowym na tej drodze” (Pearson, 2006).

Znaczenie kwestii uczestnictwa dzieci wyraża się między innymi w wyraźnej zmianie retoryki w dziedzinie spraw dzieci, w której dotychczas używano perspektywy „dla dzieci”. Obecnie preferowanym określeniem jest „**dla dzieci i z dziećmi**”. Następuje wyraźne odejście od stanowiska, iż to dorośli wiedzą najlepiej, co jest dobre dla dzieci, które to stanowisko w gruncie rzeczy wyrażało postawę dominacji nad dziećmi.

Przykładem urzeczywistniania tej nowej optyki rozwiązywania spraw dzieci i działań na rzecz poprawy warunków życia dzieci oraz zaspokajania ich potrzeb może być nazwa jednego z europejskich programów ochrony i wspierania dzieci podkreślająca współuczestniczenie dzieci: *Building Europe for and with children* [*Budowanie Europy dla dzieci i z dziećmi*].

Coraz więcej podmiotów, państw, organizacji, osób podejmuje się upowszechniania idei uczestnictwa dzieci. Są wśród nich znane organizacje o długich tradycjach, jak Save the Children, jak grzyby po deszczu powstają także nowe inicjatywy³. Większość wysiłków animatorów idei uczestnictwa dzieci i młodzieży kierowana jest nie tyle na rozwijanie teorii i argumentacji w tej mierze, ile na wskazywanie zasad i sposobów urzeczywistniania „korczakowskiego snu”⁴.

Podstawowym warunkiem implementacji idei uczestnictwa społecznego dzieci — ich inkluzji społecznej — jest posiadanie przez nie świadomości i wiedzy o swoich prawach: prawach dziecka, prawach człowieka, obywatela. Jak zauważył to Yanghee Lee, przewodniczący Komitetu Praw Dziecka ONZ, podstawą promowania i umożliwiania dzieciom aktywnego udziału w życiu społecznym — pierwszym krokiem na drodze rozwoju ich odpowiedzialnego obywatelstwa, ich społecznego uczestnictwa — jest wiedza o posiadanych prawach oraz możliwość jej wykorzystania w ich ochronie, poszanowaniu oraz promowaniu (*Rekomendacja 1864*, 2009). W ten sposób **edukacja**, rozumiana jako dostarczanie wiedzy, informowanie, ale też rozwijanie u dzieci tych umiejętności, które pomagają im aktywnie o swoje prawa się dopominać i je realizować, jest **zasadniczą strategią upowszechniania społecznej inkluzji dzieci**.

Oczywiście, rzeczywista i pełna realizacja prawa uczestnictwa dzieci opiera się nie tylko na edukacji dzieci i dorosłych, ale na wprowadzeniu szerokiej gamy środków legislacyjnych, politycznych i praktycznych, które ustanawiać mają zarówno zobowiązanie, jak i możliwość podejmowania przez rządy oraz inne podmioty państwowe i społeczne konkretnych działań. W obszarze tych środków wymienia się:

— **uprawnienia formalne dla dzieci** — np. procedury składania zażaleń, dostęp do sądów i prowadzonych w ich ramach postępowań,

³ Przykładem są coraz liczniejsze programy i projekty uczestnictwa młodzieży, np. realizowany także w Polsce program europejski „Młodzież w działaniu”.

⁴ Przytoczone wcześniej instrumenty polityczne: *Rekomendacja 1864* Rady Europy czy *Komentarz ogólny nr 12* Komitetu Praw Dziecka ONZ, jako instrukcje dla państw zawierają cały szereg szczegółowych wskazań dotyczących warunków, sposobów i środków rozwijania uczestnictwa społecznego dzieci. Ze względu na ograniczony zakres tego opracowania zamiast przedstawiać je tu w sposób szczegółowy odsyłam Czytelnika do źródeł.

- uprawnienia do współstanowienia o sprawach szkoły, zakaz zawierania małżeństw przez dzieci czy obniżenie wieku wyborczego;
- **systematyczne dostarczanie dzieciom informacji o ich prawach i możliwościach w sposób odpowiedni do ich wieku i zdolności poznawczych** — przykładem tu są edukacja o prawach człowieka realizowana w szkołach, dostarczanie tzw. przyjaznych dzieciom opracowań, informacji na temat spraw ich dotyczących, dokumentów państwowych, raportów, które ich dotyczą, materiałów w odpowiedniej formie przedstawiających funkcjonowanie różnych instytucji, do których trafiają dzieci (np. szpitali, sądów);
 - **uwrażliwianie różnych grup społecznych na kwestie uczestnictwa dzieci i ogólnie praw dzieci** — włączanie tematyki do podstawowych kursów kształceniowych oraz doskonalenia zawodowego dla wszystkich grup zawodowych pracujących z dziećmi, programy edukacyjne dla rodziców;
 - **umożliwianie współpodejmowania decyzji przez dzieci na różnych poziomach społecznych** — rozwój przyjaznych dziecku służb publicznych, rozwój organizacji dziecięcych prowadzonych przez nie same i wsparcie dla nich, umożliwianie dostępu do mediów, tworzenie systematycznie działających reprezentacji dziecięcych na poziomie organów decyzyjnych państwowych i lokalnych, stały dostęp dzieci do podmiotów rządzących w celu rozwoju dialogu z nimi w różnych aspektach rozwoju społeczeństwa;
 - **wzmacnianie zdolności dzieci do obrony swoich praw** — działania rozwijające umiejętności dzieci do przeciwstawiania się łamaniu ich praw w różnych środowiskach i przez różne osoby (Lansdown, 2010).

Poza wskazanymi wiele innych działań wymienia się jako strategie realizowania społecznej inkluzji dzieci. Obszar ten zdominowany jest jednak przez praktyczne i operacyjne podejście i niezwykle rzadko napotkać można na jego naukowe analizy. Bez wątpienia istnieje potrzeba podjęcia systematyzująco-ewaluacyjnych badań, które mogą znacząco przyczynić się do doskonalenia strategii i sposobów społecznej inkluzji dzieci.

Bibliografia

- Hammarberg T., 2007: *Wykład Korczakowski Rady Europy 2007*. Tryb dostępu: http://www.coe.int/t/transversalprojects/children/pdf/2007JanuszKorczak_po.pdf.

- Data dostępu: 11 grudnia 2010 r.
- Hart R., 1992: *Children's Participation: From tokenism to citizenship*. Florence.
- Lansdown G., 2010: *The Realisation of Children's Participation Rights: Critical reflection*. In: *A Handbook of Children and Young People's Participation. Perspective from theory and practice*. Eds. B. Percy-Smith, N. Thomas. Oxon—New York.
- Lee Yanghee, 2009: *Justice Speech*. Tryb dostępu: http://www.coe.int/t/transversal-projects/children/JusticeSpeeches/Yanghee_en.asp. Data dostępu: 10 września 2009 r.
- Pearson L., 2006: *The Child's right to be heard*. “Interaction. Publication of the Canadian Child Care Federation”, vol. 20, no. 3.
- Rekomendacja 1864, 2009: *Promoting the participation by children in decisions affecting them*. [Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy]. Tryb dostępu: <http://www.coe.int/t/transversalprojects/children>. Data dostępu: 20 listopada 2009 r.
- Shier H., 2001: *Pathways to Participation: Openings, opportunities and obligations*. “Children & Society”, vol. 15, s. 107—117.
- Smolińska-Theiss B., 2010: *Korczakowska idea praw dziecka*. „Pedagogika Społeczna”, T. 37—38, nr 3—4.
- Wilson S., 2000: *Schooling for Democracy*. [Youth Studies Australia]. Brisbane.